

Анна ОЛЕНЕНКО (Запоріжжя)

Організація поштової служби в Азовській губернії

Після заснування Азовської губернії відразу розпочався активний розвиток у ній поштової справи і організація поштових установ. Необхідність створення поштової служби була пов'язана зі стратегічно важливим місцем розташування губернії. Азовська губернія – прикордонна територія Російської імперії, що включала фортеці, важливі для держави у військовому та адміністративному відношенні, тож для вирішення невідкладних проблем в регіоні повинна була існувати розгалужена система поштових установ.

Пошта завжди мала величезне значення для розвитку країни, зміцнення її економічної й оборонної здатності, для успішної діяльності державного апарату, всебічного задоволення культурно-побутових запитів населення. Стан розвитку поштового зв'язку була і є відображенням рівня цивілізованості суспільства. Пошта сприяла поширенню інформації, налагодженню шляхів сполучення, розвитку економіки, діловодства, культури.

Історію пошти як окремих вид господарської діяльності вивчали в рамках загальноросійської історії та в контексті регіональних досліджень. В рамках дослідження історії Російської імперії увага приділялась таким питанням, як становлення та організація державного поштового зв'язку в Російській державі. Першими дослідниками цієї проблеми були громадсько-політичні діячі, фахівці галузі. Донецька дослідниця поштової справи С.Є. Орехова зазначає, що ними розглядалися питання поступового розвитку державної поштової служби, матеріально-технічних змін і культурних перетворень у поштовій галузі господарства Росії. Так, у роботах М. Соколова, С. Жаркова, Т. Костриця наголошувалося на необхідності розширення мережі поштово-телеграфних контор та поштових відділків на території Росії. Дослідники Н.Д. Яворський, О.О. Глембоцький, Г. Несчастливцев на прикладі аналізу динаміки кількісних і якісних процесів, що характеризували стан розвитку поштової справи, рівня її технічної модернізації, технічного обладнання виробничих процесів здійснили своєрідну ревізію стану поштової справи в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX століття¹.

С.Є. Орехова називає фундаментальною роботу відомого російського економіста І.Х. Озерова, який надавав важливе значення діяльності поштового зв'язку в розвинутих країнах світу, до яких він відносив і Росію, “Пошта в Росії та за кордоном”. Характеризуючи головні напрями діяльності пошти, автор наголошував, що економічний та промисловий розвиток Росії, її гідне місце серед держав Європи залежить не в останню чергу від розвитку галузі зв'язку. У працях К.О. Лішина та Д. Франца висвітлена діяльність земських поштових закладів у губерніях та повітах, як прогресивний напрям у поширенні мережі поштових закладів та забезпеченні населення послугами зв'язку².

Досліджуючи історіографію історії поштової служби, С.Є. Орехова зазначає, що російські історики, такі, як І.П. Козловський, О. Вігільов, М. Віташевська, Н. Владінець досліджували історію пошти з часів Київської Русі і до XVIII століття. Робота І.П. Козловського “Перші пошти та перші поштмейстери в Московській державі” за визначенням С.Є. Орехової – класичне дослідження з історії пошти другої половини XVII століття. Велика увага автором приділена історії поштової гоньби. Книга О. Вігільова “Історія вітчизняної пошти” присвячена історії розвитку засобів зв'язку в Росії з найдавніших часів. Дослідження охоплює період розвитку пошти від першої літописної згадки, але лише до середини XVII століття. Автор докладно описує процес зародження регулярної поштової гоньби. Основна увага приділена організації внутрішньодержавних поштових ліній.

Якщо загальні дослідження висвітлюють історію становлення поштової служби, правове регулювання даного питання, то регіональні дослідження історії пошти відрізняються визначенням особливостей поштової справи в окремому регіоні. Єдиним науковим дослідженням XIX – XX століть, де висвітлюється історія поштового зв'язку на території України, є фундаментальна трьохтомна праця відомого українського історика Д.І. Яворницького. Досліджуючи історію запорозьких козаків, автор визначив особливе значення та необхідність розвитку поштових установ, роль яких виконували козацькі поштові гони – перші установи зв'язку на території України, що з'явилися у середині XVIII століття³. Д.І. Яворницький докладно висвітлив історію виникнення перших поштових установ, історію функціонування поштових станцій на різних етапах розвитку, подав інформацію про поштові тракти з

докладним переліком населених пунктів, через які проходили поштові гони, та місце розташування поштових станцій, фінансове забезпечення поштових станцій губерній, так звана “поштова повинність”, плата за послуги поштового зв’язку і т.д. Автор намагався комплексно підійти при висвітленні історії розвитку поштової справи запорозьких козаків.

У сучасній українській історіографії маємо єдину роботу, пов’язану з історією пошти на території України, автором якої є вищезгадана донецька дослідниця С.Є. Орехова. Дисертаційне дослідження присвячене проблемі становлення та розвитку поштового зв’язку як галузі народного господарства на території Донецької області протягом XIX–XXI століть⁴. У роботі висвітлено процес функціонування державної поштової служби Донеччини за часів Російської імперії. Автор визначає час створення поштової служби як державної установи на території сучасної Донецької області 1808 роком, коли було спроектовано поштову станцію в Бахмутському повіті для перевезення кур’єрів, чиновників і військових з Центральної Росії на Кавказ. С.Є. Орехова обмежила нижню хронологічну межу початком XIX століття, тому історія поштової служби на території Азовської губернії, землі якої сьогодні частково входять до Донецької області, залишилась поза увагою.

На сьогодні маємо ще декілька науково-популярних розробок фахівців галузі зв’язку, що висвітлюють історію пошти окремих регіонів, таких як Київщина⁵, Сумщина⁶, Львівщина⁷, Крим⁸.

Отже, вивчивши історіографію даного питання, стає зрозумілим, що історія поштової служби в Азовській губернії не була предметом окремих історичних досліджень. Тож, постає необхідність дослідити білу пляму в історії Південної України, в чому можуть допомогти документи Азовської губернської канцелярії. Вивчення даного питання дозволить більш комплексно підійти до історії Південної України, оскільки поштовий зв’язок грав велику роль у роботі державного апарату, впливав на швидкість виконання управлінських рішень, а отже і на діяльність місцевих органів управління південноукраїнських губерній.

Історію пошти Азовської губернії висвітлює рапорт азовського губернатора Василя Олексійовича Черткова, що був надісланий генерал-губернатору Григорію Олександровичу Потьомкіну 17 грудня 1776 року. Рапорт відобразив намагання азовського губернатора створити розгалужену мережу поштових установ, а саме поштових

станцій на території Азовської губернії, які згідно із законодавством склали найнижчу ланку місцевого поштового управління⁹.

Окрім вже існуючих поштових станцій, що залишились від часів Новоросійської губернії, В.О. Чертков в своєму рапорті пропонує створити нові станції для з'єднання Нової Дніпровської лінії та Старої лінії укріплень. Старі поштові станції розташовувались на 8 поштових трактах, заснованих запорозькими козаками протягом 1769–1775 років¹⁰. Після Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 року, коли постала необхідність поєднання Росії з гарнізонами в новоприєднаних фортецях, козакам довелося встановити ще чотири поштові гони¹¹. Козацькі поштові гони і стали основою для створення мережі поштових станцій у Азовській губернії.

До рапорту В.О. Черткова додавалося “расписание”, в якому зазначались пропонувані поштові маршрути з докладним переліком поштових станцій, їх місцем розташування, відстані між ними, та кількістю коней.

Згідно з відомостями вищезазначеного документа, поштовим зв'язком були з'єднані всі великі міста та фортеці Азовської губернії. Білевська фортеця, яка до заснування Катеринослава виконувала роль адміністративного центру Азовської губернії, сполучалась в межах губернії з усіма фортецями Нової Дніпровської лінії аж до Петровської фортеці, також з містами Тор, Бахмут, Азов та Дмитрієвською фортецею. Також поштовий зв'язок був налагоджений з Новоросійською, Слобідською губерніями та Полтавою. Між собою були з'єднані Таганрог з Петровською та Дмитрієвською фортецями.

Окрім поштових маршрутів, чиновників хвилювало питання фінансування установ зв'язку. Поштовий зв'язок, як зазначається в рапорті азовського губернатора, до заснування Азовської губернії забезпечували запорозькі козаки. Поштова повинність покладалась на зимівчан, інколи вдавалися до допомоги з боку січових козаків, на яких покладался обов'язок заготовлювати корм для поштових коней взимку. Складався навіть перелік хат певної паланки, які забезпечували поштові станції¹². Після зруйнування Січі та конфіскації запорозьких зимівників, утримання пошти лягло на плечі місцевої адміністрації губернії. Тому, азовський губернатор мав знайти нові канали фінансування поштових установ губернії. Так забезпечення поштових станцій стало справою місцевого населення.

Згідно з ордером Г.О. Потьомкіна, що був надісланий В.О. Черткову 6 листопада 1775 року¹³, козацький полк в Дмитрієвській фортеці був не в змозі утримувати поштову службу по Бахмутському та Таганрозькому тракту, тож генерал-губернатор пропонував перекласти забезпечення пошти на місцеве населення, а саме на однодворців, переселенців з малоросійських губерній або купців. Азовський губернатор В.О. Чертков пристає на пропозицію Г.О. Потьомкіну та пропонує утримувати поштові станції Азовської губернії за рахунок поземельних зборів, щоб це не було тягарем для місцевого населення.

Таким чином, губернатор В.О. Чертков від самого початку заснування Азовської губернії намагався створити розгалужену систему поштових установ для забезпечення зв'язку з усіма великими містами та фортецями всередині губернії та з прикордонними губерніями, а отже для якісної реалізації управлінських функцій в новоствореній губернії і відповідно в стратегічно важливому регіоні Російської імперії.

У даній публікації пропонується унікальний документ, що відображає намагання тогочасного керівництва Азовської губернії заснувати якісну систему поштового зв'язку на території Південної України та забезпечити її утримання. В.О. Чертков вказував на необхідність та важливість з'єднання Нової Дніпровської лінії та Старої лінії укріплень між собою – рапорт В.О. Черткова та “расписание” поштових станцій Азовської губернії. Документ знаходиться в Російському державному архіві давніх актів, а саме в фонді 16 “Внутрішнє управління”, справі 797 “Бумаги канцелярии князя Потемкина-Таврического о губерниях Новороссийской, Азовской, Астраханской, о Днепровской линии, о Войске Донском и пр.”. Документ розміщується на п'яти аркушах. У статті також публікується ордер генерал-губернатора Г.О. Потьомкіна азовському губернатору В.О. Черткову, що висвітлює питання матеріального забезпечення поштових установ Азовської губернії. Документ знаходиться в другому виданні збірки О. Богуміла “К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года”.

Публікація здійснюється за оригіналом документів. При передачі тексту зберігаються всі його особливості, в тому числі пунктуація та розташування реквізитів. Проте деякі літери змінені: літера “ъ” замінена літерою “е”, “і” замінена на “и”. Опущено твердий знак

в кінці слів, виносні літери написані в рядку. Нерозбірливі слова позначені в тексті документа [нерозб.]. Регалії Г.О. Потьомкіна опущені. Розташування елементів таблиці “расписания” зберігається.

№ 1

1775 р., листопада 6. – Ордер Г.О. Потьомкіна азовському губернатору В.О. Черткову про звільнення козаків від утримання поштових станцій та покладення забезпечення на місцеве населення.

Крепости св. Димитрия коннаго казацкаго полку полковая канцелярия присланным ко мне рапортом просит, о освобождении от содержания почт по бахмутскому и таганрогскому трактам того полку казаков в разсуждении погорелости их долгов, а повелел соержать по таганрогскому тракту три почты новопоселенным Миусе малороссиянам, да в урочище Бабы одну почту по близости тамошним приписным малороссиянам, или купцам, или однодворцам, по которому рекомендую вашему прав-ву учинить разсмотрение и возможное по прошению показанной канцелярии удовлетворение.

Ноября 6-го дня, № 1860.

Богумил А.К. К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года. – Вып. 2. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1905. – С. 28

№ 2

1776 р., грудня 17. – Рапорт В.О. Черткова з пропозицією заснувати систему поштових станцій в Азовській губернії.

№ 48

Генваря 31 дня 1777 года

Его светлости [...] князю Григорию Александровичу Потемкину

Рапорт

В поднесенном от меня вашей светлости о вверенной мне Азовской губернии учреждений, между прочаго упомянуто о установлении почтовых станцей и как необходимо нужно ныне оную учредить и по новой линии и оттуда до Кальмиуса где до сего времени содержать оные из выкомандированных ежегодно на оную линию трех донских козачьих полков донскими казаками да и вновь неот-

менно оную учредить надобно между старою и новою линиею, где тепер с крайнею нуждою содержать оную прежде бывшие запорожские казаки без всякаго за то платежа, сколько ж и где именно станций и на оных лошадей подлежит быть расписание при сем Вашей светлости подношу, на означенных, во оном сто сорок две пары лошадей полагаю на [нерозб.] за каждую пару по шести десять рублей потребно на каждой [176] // год суммы восемь тысяч пять сот двадцать рублей, а хотя пред сим на оные расходы в Екатерининской и Бахмутской провинциях только на принадлежащая до оных почтовые станы [нерозб.] с одадворцов, государственных и владельцевских поселян сумма и собиралась, но ежели от ныне впредь положено будет платить поземельныя деньги за десятину по пяти копеек то таких уже поборов располагать будет не без отягощения народу, как и в поднесенном от меня учреждений представлено, что ежели установлено будет брать с земли за десятину по пяти копеек, то других никаких денежных поборов не налагать, в таком случае не повелен будет на содержание оной почты сумму употреблять из поземельных или из шинковых и поведерных з горячего вина зборов, предаю на благоусмотрение Вашей светлости.

Губернатор Василей Чертков

17 декабря 1776 года

К: Белевская

РДАДА, ф. 16, стр. 797, ч. 8, арк. 176 – 176 зв.

№ 3

1776 р., грудня 17. – Розпис поштових станцій Азовської губернії

Расписание

о состоящих в Азовской губернии почтовых станциях с показанием от одной до другой верст и по скольку на каждой лошадей содержать.

Декабря дня 1776 года

От крепости	В каких местах расположена станция	Число верст	Число лошадей	Где донскими лошадыми станции содежтатца
Белевской чрез Новоселицу на Новую линию до крепости Пет-	Крепость Белевская		20	

ровской	До крепости Казловской	24	10	
	До Лычкова	15	6	
	До Килчени	30	6	
	До Губинихи	20	6	
	До Новоселицы	25	8	
	До Вороной	30	8	
	До [нерозб.]	33	8	
	До крепости [нерозб.]	17	12	
	До Камышевахи	24	6	
	До Никитинской	17	6	
	До крепости Новогригорьевской	24	6	
	До Кирилловской	30	6	
	До Груской	33	6	
	До Захарьевской	30	6	
	До Петровской	25	10	
ИТОГО	380	130		
От крепости Петровской через Калмиус до Таганрога	До Белосарайки	35	6	Расстояния сих станций в землях Донскаго войска где содержатца от онаго [177] //
	До Калмиуса	40	8	
	До речки Грускаго Яланчака	34	-	
	До речки Мокрого Яланчака	28	-	
	До коровьего брода Калмиус	38	-	
	До Таганрога	19	10	
	ИТОГО	192	24	
От крепости Белевской через Тор, Бахмут до крепости Дмитриевской и до города Азова	До крепости Прасковенской	36	6	
	До крепости Алексеевской	30	6	
	До крепости Слободской	30	6	
	До крепости Петровской	27	8	
	До Барвенковой	33	6	

	До хутора Торского Ромегунаго	27	6	По состоянию сих станций в землях Донского Войска содержаща от онаго
	До города Тора от котораго и до города Изюма на содержать шесть лошадей	15	14	
	До <i>[нерозб.]</i>	20	6	
	До Бахмута	23	18	
	До 15 роты	25	6	
	До Толстой могилы	20	6	
	До <i>[нерозб.]</i>	20		
	До глухих боераков	25		
	До Леонтьевых бое-раков	20		
	До Миуской каменобродской станицы	20		
	До Желобка	15		
	До Крестовой балки	25		
	До Пришибской балки	20		
	До Бабиной Могилы	20		
	До Мокраго Чалтыра	20		
	До крепости Дмитриевской	20	10	
	До города Азова	30	6	
	ИТОГО	521	104	
От крепости Дмитриевской до Таганрога	До вышеписанного Мокрого Чалтыра	20		... в оной станице в землях Донского войска содержатца до онаго [177 зв.] //
	До Мокрого Чулика	25		
	До Таганрога	35		
	ИТОГО	80		
С крепости Белевской	Вышеписанная крепость Казловская	24		

до границ Новорос- сийской гу- бернии	До крепости Рясной	20	6	От Но- ворос- сийской губернии
	До крепости Ливен- ской	30	8	
	До местечка Кобе- ляки	28		
	ИТОГО	102	14	
От крепости Белевской до границ Слободской губернии	До слободы Старо- веровой	30	6	От Сло- бодской губернии
	До Новых Водолаг		6	
	До Мерефы	18		
	ИТОГО	68	12	
От крепости Белевской до города Полтавы	До <i>[нерозб.]</i>	24		От Но- ворос- сийской губернии
	ИТОГО	24		
	А всего всех		284	

Губернатор Василий Чертков
РДАДА, ф. 16, спр. 797, ч. 8, арк. 177 – 178

Джерела та література

1. Орехова С.Є. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області XIX – XXI ст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України” / С.Є. Орехова – Донецьк, 2006. – С. 8.
2. Там само. – С. 9
3. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків – К., 1991. – Т. 1. – 317 с.
4. Орехова С.Є. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області XIX – XXI ст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – “Історія України” / С.Є. Орехова – Донецьк, 2006. – 20 с.
5. Музей поштового зв'язку в Києві // <http://www.ukrposhta.com>
6. Історія Сумської пошти // <http://who-is-who.com.ua>
7. Сторінки історії Львівської пошти і філателії. Філателістичні джерела про історію пошти і філателістичного руху у Львові до 1939 року // <http://www.halphilvisnyk.boom.ru/lvivphil.html>
8. Історія пошти Крима // <http://www.post.crimea.ua/history.shtml>

9. Вигилев А. Н. История отечественной почты: Ч. 2. – М.: Связь, 1979. – 160 с.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків – К., 1990. – Т. 1. – С. 315
11. Там само. – С. 316
12. Там само. – С. 316
13. Богумил А.К. К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года. – Вып. 2. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1905. – С. 28